

УДК 316:372:82

ORCID.ORG/ 0000-0003-3248-5033

ORCID.ORG/ 0009-0008-0214-1794

Т. М. Іванець

Б. Р. Чекулаєв

СВІТОВА ПРАКТИКА РЕЛІГІЙНОГО ВИХОВАННЯ У ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Статтю присвячено опису сучасного досвіду та практик, які використовуються у навчальних закладах різних країн щодо релігійного виховання дітей.

Практика релігійного виховання у сучасному світі є досить обговорюваним питанням, так як не всі люди відносять себе до якоюсь релігії та всі сприймають релігійність по-різному. Тому важливість існування такого предмета у школах багатьма батьками, дослідниками та чиновниками ставиться під питання. А через різний ступінь впливу релігії в різних країнах, практики та закони про проведення релігійного виховання можуть значно відрізнятися залежно від регіону.

Складнощі в релігійному вихованні полягають у відмінності ступеня релігійності в сім'ях, через що релігійне виховання багатьма сприймається як те, що має проводитися вдома, але не повинно нав'язуватися під час уроків. Стереотипне мислення та часто негативний настрій батьків стає перешкодою для повноцінної організації релігійної освіти, метою якої, як оголошують багато держав, є не нав'язування релігії, а надання знань про релігію для формування уявлення про такий соціальний фон у дітей. Тим не менш, формування цих навичок по-різному представляється в різних країнах.

Акцентовано, що суть релігійного просвітництва має лягати в інформуванні про саму сутність релігії як соціального явища, а програми з виховання повинні являти собою комплексні підходи до освіти школярів, у тому числі з майданчиком для критичного мислення та науковості.

Ключові слова: релігійне виховання, релігія, релігійне просвітництво, релігія у школі, релігійність.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-27-134-140

Постановка проблеми. Поняття релігійного виховання є досить актуальним як у Європі, так і в Україні. Незважаючи на наявність різних релігійних груп, уроки з релігії часто викладаються в школах, а в деяких країнах вони навіть включені до списку обов'язкових предметів, які пізніше вважаються у загальному балі в атестаті. Питання, чи треба проводити такі уроки, стоятиме у батьків завжди, адже різні сім'ї по-різному налаштовують своїх дітей з приводу релігії. У світі релігійність суспільства значно впала, люди стали схильні до агностицизму і атеїзму. Багато людей взагалі вважають, що релігія в сучасному світі з нинішнім рівнем розвитку науки, де доведено багато явищ і практично доведено не існування Бога – це просто абсурд, проте релігія залишається важливим і міцним інститутом багатьох суспільств і практика впровадження релігійних уроків у школах - Досить цікаве явище, зважаючи на вдалість і невдалість цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових публікацій на дану тему свідчить про те, що вивчення проблеми релігійної свободи і прав належить до сфери інтересів численних галузей гуманітарних знань. Різноманітні аспекти філософії, політології та релігієзнавства, пов'язані із розглядом даної теми, були досліджені у

працях таких вчених, як В. Бондаренко, В. Єленський, В. Климов, О. Саган, О. Самійленко, М. Штокал та інших. Питання функціонування та розвитку суспільно-релігійних відносин в контексті стратегії гуманітарної політики та демократичних реформ в Україні досліджував С. Здіорук. Актуальні дані та погляди з цієї області містяться в десятитомному виданні «Історія релігії в Україні» під редакцією провідних вітчизняних учених, таких як А. Колодний (голова редколегії), В. Кремен, П. Яроцький та інші.

Мета статті – здійснити огляд світового досвіду релігійного виховання школярів щодо можливості його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Один із ефективних показників процесу демократизації суспільно-релігійних та державно-церковних відносин, за думкою Ради Європи, полягає в відповідності національного законодавства принципам, визначеним у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950). Цей документ постійно розвивається, розширюючи сферу прав і свобод через додаткові протоколи, які також повинні бути враховані державами-членами Ради Європи в їх законотворчій діяльності. Важливою є також вимога Ради Європи до ясності та однозначності формулювань нормативно-правових актів.

Вітчизняне законодавство, що стосується свободи совісті та віросповідання, не відповідає цим вимогам чіткості та однозначності. Йому не вистарчає також логічної виваженості. Науковці та правові експерти наголошують, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», незважаючи на позитивні аспекти, застарів і не відповідає сучасним викликам. У 2005 році співдоповідачі Комітету ПАРЄ з питань виконання обов'язків і зобов'язань державами-членами Ради Європи, Ханне Северинсен та Ренате Вольвенд, підкреслили кілька проблем: обмежені форми створення релігійних організацій, обмеження на мінімальну кількість засновників, дискримінація іноземців, відсутність статусу юридичної особи для релігійних об'єднань та інші (Ващенко, 1994).

Висока увага громадськості до релігійної освіти, зокрема, питання включення релігії до програм загальноосвітніх державних шкіл, зрозуміла через те, що освіта є одним із засобів передачі та збереження культури, міжнаціонального та міжконфесійного миру в суспільстві. Нещодавно, у постсоціалістичних країнах, ідеологією та культурною формою виховання був атеїзм. В Україні обговорення цього питання набуло значущості з кількох причин.

По-перше, посткомуністичне українське суспільство стало свідком девальвації індивідуальної, родинної та суспільної моралі, яка базується на загальнолюдських цінностях, таких як справедливість, взаємоповага, чесність і гідність. Релігійні інституції в цих умовах намагаються стати кореляторами, вказуючи, що саме вони несуть духовність, яку можна внести в систему освіти (Друзенко, 2006).

По-друге, церкви та деномінації завжди відігравали педагогічну роль в історії свого існування. Києво-Печерська Лавра, Почаївська Лавра, Видубицький монастир, православні братства у Львові та Києві, утворюючи школи і колегії, були культурними та освітніми центрами. Зокрема, Острозька та Києво-Могилянська академії виокремлювалися важливою роллю у вихованні та освіті. Основуючись на цій історичній традиції, релігійні організації тепер прагнуть розширити свою освітню роботу в третьому тисячолітті.

По-третє, європейський вибір України ставить перед нею завдання утвердження принципу світоглядного плюралізму та відкритого суспільства. У демократичному суспільстві релігійні об'єднання мають право брати участь у формуванні освітньої системи для виховання духовно зрілого покоління.

Глибокий аналіз проблеми вимагає розгляду досвіду законодавства постсоціалістичних країн Центральної Європи. Право на свободу совісті і віросповідання, яке знаходить відображення в конституціях цих країн, що більшість з них були прийняті в основному у 1991 році, тісно пов'язано із свободою думки або переконань. У новому тлумаченні цього права виявляється щось нове для цих країн, порівняно з минулим політичним періодом, коли свобода совісті і віросповідання була визначена в їхніх конституціях досить обмежено. Тепер існує більш розгорнуте формулювання цього права.

Користуючись міжнародними стандартами з питань свободи совісті, віросповідання та діяльності релігійних об'єднань, конституції, закони та інші нормативні акти країн постсоціалістичного регіону підкреслюють, що право на свободу думки та переконань виражається у свободі: а) вибору і прийняття релігії або інших переконань, а також їхнього публічного висловлення; б) утворення релігійних об'єднань та надання їм правового статусу; в) виконання релігійних обрядів індивідуально або групово, як приватно, так і публічно, а також створення для цього священних об'єктів; г) створення та функціонування релігійно-гуманітарних та благодійних організацій; д) виробництва і розповсюдження літератури та предметів культури, які задовольняють релігійні потреби; е) незалежного ведення церквами та релігійними громадами своїх справ без втручання держави; є) релігійного та нерелігійного виховання дітей; ж) отримання благодійної фінансової допомоги від юридичних та фізичних осіб; з) підготовки священнослужителів та лідерів релігійних громад; і) налагодження і підтримання зв'язків з прихильниками та представниками інших релігійних спрямувань в країнах проживання та на міжнародному рівні.

Розглянемо практику регулювання подібних процесів різними державами, зокрема виходячи з їхніх законів та обмежень закладених у конституціях.

Нормативно-правове регулювання взаємин між державою та церквою в Угорщині включає в себе: загальне урегулювання діяльності релігійних організацій; закріплення принципу невтручання у внутрішні справи церкви, доки ця діяльність не порушує чинне законодавство та права людини. У школах дозволяється проведення уроків релігії, на які виділяються кошти з державного бюджету.

Стаття 41 Конституції Словенії гарантує свободу совісті, віросповідання та інших переконань, а також право батьків у відповідності зі своїми переконаннями забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей.

Право на релігійну освіту громадян чітко визначено в окремій статті конституції Румунії: «Держава забезпечує свободу релігійної освіти згідно зі специфічними вимогами кожного культу. В державних школах релігійна освіта організовується і гарантується законом» (ст. 32. 7).

Заслуговує на увагу досвід навчання в сфері шкільної освіти нашої сусідньої країни, Словаччини, де церква не є відокремленою від держави. Церква завжди мала активний вплив на всі аспекти суспільного та навіть політичного життя словацького суспільства. Такий вплив церкви був особливо помітний протягом років першої Чехословацької республіки. Позиція католицької церкви Словаччини не дозволила першому президентові Чехословацької республіки Т. Г. Масарику закріпити принцип відокремлення церкви від держави на конституційному рівні. Протягом років 1939–1944 років релігійні лідери стали лідерами словацької державності. Ситуація трохи поліпшилася після подій 1968 року.

Отже, ретельний аналіз правових норм, що регулюють відносини між державою та церквою, свідчить про значний прогрес у забезпеченні свободи совісті та віросповідання в Словацькій Республіці. Взаємовідносини між державою та релігійними організаціями ґрунтуються на взаємному співробітництві та

взаємовідносинах, що позитивно сприяє розвитку як окремих церков, так і держави. Згідно з Конституцією Словацької Республіки, церква не відокремлена від держави, що призводить до надзвичайно сильного впливу церкви на освітню та суспільно-політичну сферу країни (Здіорук, 2011).

У контексті вирішення питань релігійної освіти в загальноосвітніх школах, значущим для нашої країни є також досвід Польщі. Незважаючи на комуністичне минуле та примусову атеїзацію, Польща залишається країною з сильною релігійною традицією, що, безперечно, впливає на відносини між державою і церквою в освітній сфері. Згідно з Законом «Про систему освіти» 1991 р. та розпорядженням Міністра освіти щодо умов і форм навчання релігії у публічних школах від 14 квітня 1992 р., всі релігійні організації, що визнані законом, мають право вести навчання релігії в школах протягом 2 годин на тиждень, за умови, що в класі є принаймні 7 учнів, які віддані цій релігії (Яроцький, 2002). Викладання релігії спільно контролюється релігійними організаціями та державою. У випадку, якщо батьки виступають проти вивчення релігії у школі, діти можуть обирати один з трьох додаткових гуманітарних предметів, які будуть атестовані.

Взагалі ситуацію в Польщі можна розглядати так. У школах Польщі учні зустрічаються з Законом Божим двічі на тиждень, де вони ознайомлюються з основами католицизму. Молодші учні вивчають молитви та створюють малюнки на релігійну тематику, тоді як старшокласники глибше вивчають історію церкви та обговорюють філософські теми. Програма курсу розроблена Католицькою церквою, і вчителі релігійного виховання підпорядковані їй.

Формально Закон Божий не є обов'язковим предметом, і тому школи просять батьків учнів подавати заяви з проханням вивчати релігію. Теоретично у школярів також є можливість вивчати основи іншої віри, відвідувати заняття зі світської етики або самостійно займатися в бібліотеці.

У реальності більшість, понад 90%, польських учнів обирають вивчення Закону Божого. Оцінки за цей предмет враховуються в атестаті та враховуються під час розрахунку середнього бала.

Останнім часом переглядається зміст курсу релігійної освіти, відмовляючись від традиційного законодавчого підходу на користь введення філософської та індивідуально орієнтованої проблематики. Ця нова концепція спонукає розглядати різноманітні життєві ситуації через призму віри.

Нетотожність моделей взаємодії між школою та релігією в країнах Європи не заважає пошуку балансу між світською та духовною системами освіти. Це обумовлено процесом подальшої розбудови об'єднаної Європи і тим фактом, що країни Старого Світу стикаються з аналогічними викликами: релігійна неосвіченість учнів, труднощі у формуванні громадської свідомості в культурно різноманітних суспільствах, проблеми шкільного виховання мусульманських дітей у дусі толерантності та інші.

Польща, яка вже у Євросоюзі, має своє законодавство узгоджене з міжнародними нормами, включаючи питання християнської освіти. Тому Україна може взяти з неї приклад, особливо оглядаючи, як вони успішно інтегрують релігію у систему освіти, не порушуючи Конституції.

В Німеччині країна взагалі гарантує право викладання релігії в школах. Проте, оскільки Німеччина є федеративною республікою, на практиці кожна земля самостійно вирішує це питання.

Наприклад, в Баварії та Гамбурзі уроки релігії є обов'язковими для всіх шкіл, тоді як в Берліні до програми включено лише вивчення предмету "Етика". У цьому курсі діти освоюють моральні цінності та філософію без прив'язки до віри.

Вивчення релігії можливе факультативно, на вибір. До 14 років рішення приймають батьки, і зазвичай вони обирають вивчення католицизму або протестантизму.

Останнім часом у багатьох федеральних землях Німеччини в шкільний навчальний план додають уроки з основ ісламу. Таким чином, влада намагається поєднати традиційні ісламські цінності з демократичними, такими як толерантність і рівноправ'я.

У Пакистані іслам сунітського напрямку виступає державною релігією. З моменту народження кожна дитина отримує спеціальну дитячу книгу із основними положеннями Корану, молитвами та обрядами. Підростаючи, діти вивчають релігійні тексти під керівництвом вчителя у дитячій групі, яка формується при мечеті. Для багатьох малозабезпечених сімей ці релігійні групи є єдиною освітою, яку вони можуть надати своїм дітям. Програма традиційних шкіл формується на основі вивчення Корану і дозволяє обрати між загальноосвітнім та хафізним навчанням, в якому наголос робиться на релігійних предметах під керівництвом хафіза.

У США церква відокремлена від держави, що відображається і на освітній політиці. У державних школах, де вчать 85% дітей, релігійне навчання відсутнє. Заради уникнення судових позовів від батьків, адміністрації багатьох шкіл вводять обмеження на згадування релігійних термінів, а в деяких штатах переглядають навчальну програму, щоб виключити літературні тексти релігійного характеру. Близько 5% релігійних сімей обирають навчання вдома через незгоду з освітньою політикою, критикуючи, зокрема, програму з вивчення теорії еволюції. Приватні школи, зокрема католицькі, є популярним вибором для багатьох американських сімей.

В Ізраїлі школи поділяються на державні, державно-релігійні, релігійні та арабські. Більшість дітей (близько 70%) відвідують державні, світські школи, де релігійні предмети відсутні. Близько 25% дітей ходять до державно-релігійних шкіл, де вивчення релігійних предметів займає близько 40% часу. Невелика кількість обирає релігійні школи, де наголос робиться на іудейських догмах та щоденних молитвах. У арабських школах, крім загальних предметів, діти вивчають арабську історію, релігію та культуру.

У Китаї в державних школах не вивчають жодну релігію. Замість цього, загальноосвітня програма включає предмети «Мораль», «Етика», «Ідеологія» і «Політика», які спрямовані на формування відповідальності та підлеглих суспільству. Зокрема, ці дисципліни навчають бути відданими та підтримувати дисципліну взаємин з наставниками (вчителями).

В Фінляндії батьки обирають між вивченням релігії чи етики для своїх дітей. Якщо батьки обирають релігію, вивчення розпочинається з першого класу. Більшість класів фокусуються на основах християнства, але можливе вивчення інших релігій за умови наявності групи з трьох учнів, які сповідують конкретну релігію. Лише невелика кількість сімей (близько 3%) обирає вивчення етики замість релігії.

У Туреччині релігійний курс включено до навчальної програми початкової і середньої школи. Програма охоплює ознайомлення учнів із більшістю світових релігій, але значна частина навчального курсу приділяється вивченню ісламу. Ведуться обговорення навколо рішення Міністерства освіти, яке планує ввести в дію в наступному навчальному році. Це рішення передбачає виключення вивчення теорії еволюції зі шкільної програми. Замість цього, велику увагу приділять вивченню концепції джихаду. Сім'ї, які не практикують релігію, віддають своїх дітей до приватних шкіл, де релігійний курс взагалі не вивчається.

В Чехії законодавство забороняє вивчення релігії в державних школах, а з 2004 року вони також заборонили будь-яку релігійну символіку чи атрибути в школах.

Наприклад, за носіння хіджабу може бути накладено штраф у розмірі від 150 євро. Батьки, які бажають, щоб їхні діти вивчали релігію, можуть віддати їх до приватних шкіл або дозволити відвідувати релігійні громади, де проводяться дитячі освітні курси. Більшість приватних навчальних закладів є католицькими.

Висновок. Слід підкреслити важливий аспект: принцип світської держави не передбачає обов'язкового домінування атеїзму чи вираженої антиклерикальної спрямованості в освіті. Як практика показує, освітні системи Західної Європи та окремих посткомуністичних країн включають релігійну освіту як самостійні предмети у навчальній програмі закладів різних форм власності і гарантують учням свободу вибору. За нашим переконанням, держава не може і не повинна відмовляти значній частині нашого населення у можливості отримання релігійної освіти. Відмова надавати релігійну освіту деяким громадянам на підставі небажання інших порушує права перших. Українській церкві слід мати законодавчі гарантії для вільного і публічного здійснення своєї місії, зокрема, у загальноосвітніх школах.

Перспективи подальшого вивчення. Дана тема перспективна до подальшого вивчення, тому що суперечки навколо неї не вщухнуть ще досить довго, а сам соціальний інститут релігії в суспільстві довго розглядатиметься спірно.

Бібліографічний список

- Ващенко, Г., 1994. *Виховний ідеал*. Полтава.
Друзенко, Г., 2006. *Між традицією та свободою* [онлайн]. Доступно: <[http://www.risu.org.ua/ukr/religion and society/analysis/article](http://www.risu.org.ua/ukr/religion%20and%20society/analysis/article)> [Дата звернення 13 грудня 2023]
Здіорук, С., 2011. *Розмежування і взаємодія духовної та світської систем освіти в спекулятивному суспільстві: вітчизняна та європейська практика* [онлайн]. Доступно: <<http://www.niss.gov.ua>> [Дата звернення: 10 грудня 2023]
Яроцький, П., 2002. *Історія релігії в Україні. У 10 т.* Київ: Католицизм.

References

- Druzenko, G., 2006. *Mizh tradytsiyeyu ta svobodoyu [Between tradition and freedom]* [online]. Available from: <[http://www. Rice. org. ua/ukr/religion and society/analysis/article](http://www.Rice.org.ua/ukr/religion%20and%20society/analysis/article)> 10725 [Date of access December 13, 2023]. (in Ukrainian).
Vashchenko, G., 1994. *Vykhovnyy ideal. [Educational ideal]*. Poltava. (in Ukrainian).
Yarotsky, P., 2002. *Istoriya relihiyi v Ukrayini [History of religion in Ukraine]. U 10 t.* Kyiv: Katolytsyzm. (in Ukrainian).
Zdioruk, S., 2011. *Rozmezhuvannya i vzayemodiya dukhovnoyi ta svit-s'koyi system osvity v spekulyatyvnomu suspil'stvi: vitchyznyana ta yevropeys'ka praktyka [Separation and interaction of spiritual and secular systems of education in a speculative society: domestic and European practice]* [online]. Available from: <[http://www.niss.gov.> Ua.](http://www.niss.gov.ua) [Date of application: December 10, 2023]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 27.05.2024.

T. M. Ivanets
B.R. Chekulaiev

WORLD PRACTICE OF RELIGIOUS EDUCATION IN SCHOOLS

The article is devoted to a description of the current evidence and practices that are followed in the primary institutions of various countries for the religious education of children.

The practice of religious education in the current world is limited to the discussed principles, since not all people are aware of any religion and everyone perceives religion differently. Therefore, the importance of establishing such a subject in schools with many fathers, pre-students and officials is placed under nutrition. And through different stages of the influx of religion in different countries, practices and laws regarding the conduct of religious education can significantly vary depending on the region.

Folders in religious training lie at the level of religiousness in families, through which religious training is compressed as those who may be held at home, rather than innocently obsessing over d hour of lessons. The stereotypical mentality and often negative attitude of fathers is a hindrance for the full-fledged organization of religious awareness, in a way that stuns many powers, not by imposing religion, but by giving knowledge about religion An idea to formulate a statement about such a social background in children. Timing is no less, the molding of these items is presented differently in different countries.

It is emphasized that the essence of religious enlightenment may lie in informing about the very essence of religion as a social phenomenon, and education programs are responsible for comprehensive approaches to the education of schoolchildren, including May a gift for critical thinking and science.

Key words: religious education, religion, religious enlightenment, religion at school, religiosity.